

Eltűnő fehér foltok

JEGYZETEK ÚJABB NÉPRAJZI KÖNYVEKRŐL

Régi térképeken a földrészek színes foltjai meg-megszakadnak. Fél világrésznyi helyek fehérленenek, mert az ember még semmit sem tudott róluk, amikor papírra kerültek. Ismeretlen szörnyek vagy mesés aranykincsek országának jelölték őket, míg a merész Columbusok és Livingstonek rá nem rajzolták a mappára a csipkés szélű szigeteket, a folyók finom ereszét, hegyeket, völgyeket, vulkánokat és mocsarakat. A felfedezések hőskorában évek, évtizedek teltek el, míg egy-egy távoli népről hiteles ismeretek jutottak el a tengerparti európai országokba, és még több idő, míg a kontinens belsejébe, például hazánkba. Ki gondolta volna, hogy lesz idő, amikor naponta hozza elénk a televízió: hogyan, milyen szokások szerint élnek a tízezer kilométerre lakó emberek! És mégis — bár a távolságok így lerövidültek — ismételten rá kell döbbernünk, hogy egészen közel, önmagunk kultúrájában is vannak fölfedezni való területek. Új néprajzi könyvek kézbevételekor lepi meg az embert a ráeszmélés, hogy a magyarság néprajzi térképén ma is akadnak fehér foltok. Öröm ez az érzés, mert íme, ismét gazdagodtak ismereteink, de egy kicsit bosszúság is. Borongás azon, vajon miért nem előbb került sor ezeknek az értékeknek a megmentésére, korábban még eredményesebb lehetett volna a megörökítés.

Az új néprajzi értékek fölfedezőiben — bármennyire is különösnek tetszik és túlzás az összehasonlítás — mindig él egy kevés a Columbusok vállalkozó kedvéből. Kockázatvállalásuk aligha vethető össze, de a maguk területén ők is felfedezők, jóllehet, nem drága fűszereket meg aranyrögöket, hanem szellemi kincseket hoznak elő az ismeretlenségből. Alább az 1974—75-ös gazdag néprajzi könyvtermésből néhány olyan kiadványt emelünk ki, amelynek ismeretlen anyag közlése ad jelentőséget.

A sort egy olyan hazai kiadvány nyitja meg, amely tárgya szerint a legszűkebb szakmai érdeklődésre tart számot. Mégis mint a magyar néprajztudomány egyik nagy teljesítményéről — úgy véljük — sokaknak tudni kell róla. Egy Heves megyei falu, Átány parasztjainak munkaeszközeiről szól egy tudományos trilógia harmadik köteteként (*Fél Edit—Hofer Tamás: Geräte der Átányer Bauern*. Akadémiai, 1974). Előző két kötete Chicagóban és Göttingában látott napvilágot angol, illetőleg szintén német nyelven. A paraszti társadalom kérdéseiről szólnak, gazdag szempontrendszerben ismertetve Átányt. Megjelenésük jelentősen öregbítette mind a magyar néprajztudomány, mind paraszti kultúránk hírnevét és becsületét a nemzetközi tudományos életben. Hírünk nagyobbodása a világban mindnyájunkat érdekel, hogyne érdekelné egy néprajzi könyv sikere a magyar néphagyomány tisztelőinek táborát. De nemcsak erről van szó. Ez a könyv úgy készült, olyan aprólékos gondnal, tárgyának olyan pontos rögzítésével és elemzésével, hogy ha száz vagy kétszáz év múlva utódaink kíváncsiak lesznek, milyen is volt a klasszikus paraszti kultúra eszköztára, hogyan termelték meg vele a mindennapravalót, adatai alapján teljes hitelességgel rekonstruálható lesz a rég elsüllyedt világ. A kötet törzsét tizenöt eszkoztanulmány alkotja, amelyek lényegét legtömörebben így lehet összefoglalni: az ember és az eszköz kapcsolata. Csak a könyv megismétlésével lehetne fölsorolni, milyen gazdag leírása és bemutatása olvasható ennek az egy mondatban megjelölt kapcsolatnak. A szerzők nyolc családtípust választottak ki, amelyek a község első gazdájától az egyedülálló földtelen özvegyasszonyig a közösség társadalmi tagolódásának keresztmetszetét nyújtják. Az a 666 tárgy, amelyet számba vettek, és amely a Néprajzi Múzeum különgyűjteményét alkotja, ennek a nyolc családnak az eszközkészletéből került ki. A szöveget kiegészítő táblázatokban nemcsak a falu statisztikai számadatai szerepelnek, hanem például az is, hogy melyik tárgyat meddig használják, melyik eszköznek mennyi a paraszti tulajdonosok által számon tartott értéke, azaz

hány kilogramm búzát ér. Minden tárgy szép vonalas ábrán tanulmányozható, a rajzot pontos adatok, név, nagyság és súly kísérik. A kötetet háromszáz szép és szemléletes fényképfelvétel zárja. Méltán nevezhető a paraszti munka enciklopédiájának.

Heves megye déli része, ahol Átány fekszik, nem tartozik a leginkább kutatott magyar tájak közé. Vannak azonban e vidéknél jóval ismeretlenebbek is, mint például a beregi Tiszahát, amelyről most egyszeribe vaskos, tartalmas könyv nyújt képet (*Papp Zoltán Sándor: A beregdaróci emberek élete a századfordulón*. Natura, 1975). Módszere viszonylag társtalan a magyar néprajzi irodalomban. Talán leginkább Kiss Lajos vásárhelyi szegényembereket bemutató írásaival vethető egybe, amelyek különben előképeül is szolgáltak. Hódmezővásárhely és Beregdaróc azonban két igen távol eső, külön világ. Az alföldi nagy parasztváros, tanyákra járó, hatalmas területen gazdálkodó, földesúrhoz nem szokott népétől gyökeresen különbözik a Tisza vadvizei és rétjei közé húzódott apró falu, amelyet nemcsak a természeti környezet, de úri és nemesi birtokok is szorongattak. Mindkettő vizsgálatában gyümölcsözőnek bizonyultak a társadalmias látásmódú szempontok. Beregdarócnak ugyan nem annyira rétegzett a paraszti közössége, mint Vásárhelyé, de azok az alakok, akik a könyv első felében sorra elvonulnak az olvasó előtt, mind emlékezetes, jól megrajzolt figurák. Megismerkedünk a gazdálkodó parasztok vagyon szerint elkülönülő típusaival, majd a „szolgákkal”, azaz a paraszti cselédekkel és a falu „alkalmazottjaival”, a bakterral, kerülővel, kondással, gulyással. Más világ az uradalmi cselédké, alávettettebbek, szorosabban köti őket a kenyéradó törvénye. Azonban ne gondoljunk a dunántúli puszták népére; a beregdaróciak kisebb birtokon, elmaradottabb gazdasági viszonyok között, de sokkal inkább a falu hagyományos közösségében, s úgy tetszik, emberibb körülmények között éltek.

A kötet másik fele „Beregdaróc néprajza” címet viseli. Részletes leírása a paraszti munkának, földművelésnek, állattartásnak, mesterségeknek, szövésvetésnek. Bemutatja az étkezést, majd a népszokásokból ad ízelítőt. A beregdaróci monográfia elolvasása után lehetetlen arra nem gondolnunk, hogy ha minden tizedik magyar falu hasonló könyvvel büszkélkedne, nem számolnánk annyi fehér foltot a néprajzi térképen, mint most. Nem könnyű falumonográfiát írni, de épp Papp Zoltán Sándor példája bizonyítja, aki fiatalon elvesztette szemevilágát, és főiskolai tanulmányok nélkül fogott a könyv megírásához, hogy nincsenek legyőzhetetlen akadályok.

Beregdaróc a magyar—szovjet határ mellett fekszik, a határ túlsó oldaláról ad hírt egy vékony könyvecské. *A kárpátmentű magyar lakosság népballadái* címet viseli, *Lizanec P. M.* és *Vaszőcsik V. J.*, az ungvári egyetem magyar irodalmi tanszékének ukrán nemzetiségű tanárai szerkesztették az oktatók és a hallgatók gyűjtéséből (Ungvár, 1974). A szerény kis kötet a következő ajánlást viseli első lapján: „A IV. nemzetközi finnugor kongresszusnak szenteljük.” Tiszteletre méltó figyelmeség, hogy a hungarológiai tudományok és a finnugorisztika művelőinek világtalálkozójára az ungvári tanszék is elküldi ajándékát, magát a gyűjteményt azonban nem az alkalomhoz kötődés minősíti, hanem az, hogy egy nemrég napvilágot látott mesekönyv után ez a balladaantológia a második kiadvány a kárpátaljai magyarok folklórából. Ötven-egynéhány balladát tartalmaz, többnek két-három változatát, sőt az egyikből kilenc szöveget. Egytől egyik mind jól ismert rokonai az eddig ismert magyar népballadáknak. Balladakincsünk új stílusához tartoznak, nagyobb részük betyár-, illetve ügynevezett ponyvaballada. A kiadvány az egyetemi oktatást szolgáló segédkönyvnek készült, ezért módszertani melléklete is van. Bevezetője, amely rövid összefoglalót nyújt a magyar népballadáról, kicsit rövidre és vázlatosra sikerült. Szívesen olvastunk volna többet a gyűjtés és szerkesztés körülményeiről és a gyűjtőkről is.

Az utóbbi esztendőben gyakran föltűntek a hazai könyvpiacra szép és érdekes könyvek, amelyek a romániai magyarság népi kultúrájának ismeretlen arcát mutatták meg. A múlt év utolsó harmadában ismét három értékes magyar néprajzi témájú könyvet bocsátottak ki a romániai kiadók.

„A szilágysági magyar népművészet kötetnyi bemutatását adni — néprajzkutatásunk régi adósságának törlesztése.” Ezzel a mondatral kezdődik a *Szilágysági ma-*

gyar népművészet című könyv bevezetése (Kriterion, 1974). Való igaz, hogy néhány kisebb cikket és tanulmányt nem számítva, a Szilágyság mostanáig — pontosabban az 1950-es évek derekáig, a kötet anyagának összegyűjtéséig — a néprajzilag kevésbé ismert tájak közé tartozott. Pedig ez az Alföld síkja és az erdélyi hegyek találkozásánál fekvő, dunántúli domboságokhoz hasonló táj pompás népművészetet őrzött meg, és Ady Endre szülőháza. Hányszor előbukkan az Ady-versekben a szülőfalu, Érmindszent és az iskolaváros, Zilah, de hogy milyen világ vette körül a gyermek és ifjú költőt, miféle nép lakta a tájat, milyen ruhákban jártak, milyen házakban éltek Ady paraszti kortársai, arról tudományos hitelű leírás most kerül először az olvasó kezébe. Lépünk meg egyet vissza az időbe! Kölcsey is a Szilágyságban hallhatott először „pórdalokat”, amelyeket később az irodalmi népiesség előfutáraként utánozni próbált. Szülőfaluja — Szödemeter — a táj külső peremén fekszik, míg a könyv elsősorban a belső, a hegyekhez közelebb eső részt mutatja be. A szerzők, három kolozsvári etnográfus, *dr. Kós Károly*, *Szentimrei Judit* és *dr. Nagy Jenő* osztoztak a népművészet ágainak tanulmányozásában. Kós Károly a lakóházzal és a lakás-belsővel, a fafaragással és különösen gazdag részletességgel a messze földön híres désházai, valamint a zilahi fazekassággal ismert meg. Pompás vonalas rajzai nagymértékben emelik a könyv értékét. Szentimrei Judit a szöttesek és a varrottások világába vezet, amelyek elkápráztatnak színeikkel és változatosságukkal. Nagy Jenő az öltözetekkel ismert meg. Figyelmes gondnal mutatja be, milyen egyetemes jelrendszer volt a viselet, amelyről meg lehetett ismerni hordozója nemét, korát, vagyoni állapotát, nemzetiségét, illetőségét. A szerzők nem szakítják el a díszítményt a tárgytól, a tárgyat pedig nem veszik ki a környezetéből, hanem a népi kultúra egészébe szervesen beleállítva közelebb hozzák az olvasóhoz a „hepehupás vén Szilágyot”.

A másik kötet szintén viszonylag kevésbé ismert vidékre visz, a Görgény völgyébe, egészen pontosan Görgényüvegcsúr faluba. *A mesemondó Jakab István* — ez a címe a könyvnek, amely a bukaresti Akadémiai Kiadó (Editura academiei, 1974) első magyar nyelvű kiadványa. Európa-szerte „magyar iskola” néven tartják számon azt a folklorisztikai irányzatot, amely a népköltészet alkotáslélektani tanulságait kitűnő alkotó egyéniségek vizsgálatával vonja le. A kötet ezekben a törekvéseknek szép, új teljesítménye. A híres magyar mesemondók, Fedics Mihály, Pandúr Péter, Ámi Lajos és mások mellé most föliratkozott Jakab István is. Nem kell azonban öszöreg szakállas apókára gondolnunk, mert Jakab viszonylag fiatalon tett szert nagy mesetudásra, amikor 1965-ben a gyűjtés elkezdődött, alig töltötte be a negyvenedik életét. Favágással és szénégetéssel foglalkozott, a mesemondást is inkább az erdei emberek között, a havasokban gyakorolta. A hosszú téli estéken és éjszakákon tűz mellett tanyázó favágóknak szinte létszükséglet volt az ébren tartó, elszórakoztató mese. *Nagy Olga* és *Vő Gabriella* kolozsvári folkloristák, a szövegek gyűjtői és gondozói 74 mesét jegyeztek le Jakabtól, a könyvben azonban csak tizet adtak közre. Ezek is vastos kötetet tesznek ki, mert a mesemondó ritka fantáziával és kombinációs készséggel bővítette a különben is éjszakába nyúló tündérmeséket. A bevezető tanulmány részletesen elemzi a repertoárt, a mesék stílusát és szerkezetét, a mesélő életét, tudásának kialakulását.

A harmadik romániai magyar könyv az elsőhöz hasonlóan szintén a Kriterion kiadó emblémáját viseli (1974). *Faragó József* és *Jagamas János* ugyancsak kolozsvári folkloristák *Romániai magyar népdalok* címmel tették közzé egész csoportnyi munkatársuk 1949—1955 között gyűjtött háromszázötven dallamát. A kötetet Bartók Béla és Kodály Zoltán emlékének ajánlották, s a bevezető a nagy szerzőpáros 1923-ban megjelent „Erdélyi magyar népdalok” című munkája folytatásának szánja a kiadvány. „A válogatás és a rendszerezés alapja mindkét gyűjteményben a dallam, nem a szöveg” — írják. A lejegyzések rendkívüli finomsággal készültek, bonyolult kottaképleteket alkotnak. Túlnyomó többségük régi stílusú, hiszen ennek őrzése az erdélyi népzenei dialektus egyik jellemző sajátja. A válogatás arra is törekedett, hogy a romániai magyar énekelt népzeneről átfogó képet adjon: Moldvától Biharig, Szatmártól a Székelyföldre terjed az anyaga, csak a dél-erdélyi szörványok és a Bánság

nincs benne képviselve. A csodálatosan szép dallamokat méltán fogadja örömmel minden olvasó, akár a szemenként szedett tiszta búza, tízezerből válogatták. Külön figyelmet érdemelnek a könyv jegyzetei. Jagamas János munkáját a zenei, Faragó Józsefét a folklorisztikai jegyzetanyag bősége dicséri. A kísérő adatok gondos összeválogatásával e nemben a magyar folklór legmagasabb szintjét érték el. Miközben a szövegeket és a dallamokat elhelyezik a magyar népköltészet egészében, számlálhatatlanul sok tudományos kérdést vetnek föl, és újabb kutatásokra ösztönöznek.

Hosszú hallgatást tört meg egy másik, hasonlóan nagy szakértelemmel készített népzenei kiadvány. A szlovákiai magyarság népköltészetéről ugyanis az utolsó harminc évben folyóiratcikkekben és néhány, a nagyközönséghez el sem jutott füzetben kívül, nem jelent meg híradás. Most a magyar—csehszlovák közös könyvkiadás jóvoltából kezünkben tarthatjuk az *Édesanyám rózsafája — Palóc népdalok* című kötetet (Madách, Pozsony, 1975). Anyagát *Ág Tibor*, a Csemadok-központ munkatársa gyűjtötte és állította össze. Huszonöt év munka adja a hátterét, amelynek során többek szorgalmának eredményeként a Csemadok központi folklóradatairába „több mint 7000 népdal, 500 népballada, közel 4000 kiolvasó és mondóka, több ezer gyermekjáték, szokásanyag leírása, népi táncokról több ezer méter filmfelvétel” halmozódott föl. Volt miből válogatni, és ennek az izléses kiállítású kötetnek a színvonala reményt ad, hogy újabb, hasonlóan értékes tartalmúak fogják követni. Egyelőre csupán százötvennyolc dallam és szöveg látott napvilágot a Sajó és az Ipoly által közrefogott, nagyjából a gömői területéről, amelyről régóta úgy tudjuk, hogy palócok lakják. Mégis igaza van Tózsér Árpádnak, aki e vidék szülőteként a kötet rövid bevezetőjét írta, amikor nem emlékszik gyermekkorából a „palóc” nevezetre, és külső bélyegnek tartja azt. A tudományos kutatásnak még adóssága kideríteni, mit is rejt valójában a palóc név, és hol laktak vagy laktak az „igazi” palócok. Annyi azonban bizonyos, hogy ezeket a dalokat kicsit másként, de a magyar nyelvterület számos pontján lejegyezhetnék volna, ezért hiábavalóság lenne „palóc” jegyeket keresni rajtuk, „... alig különböznek valamiben a magyar népdalkincs zömétől” — írja Tózsér. Ez a tény azonban nem csökkenti értéküket, hiszen nem pótolhatók azokkal, amelyek másutt is föllelhetők. Sőt ezek a darabok szebbek, érettebbek lehetnek amazoknál, és népi líránk változatosságát igazolják, azt, hogy a gömői nép is hozzájárult gazdagságához. Tózsér Árpád népdalokról szóló írása sok megszívlelendő gondolatot tartalmaz, de legalább annyi vitatható is. Ezek azonban — mint például a pásztor és a paraszt típusának összehasonlítása — szakmai gondok. Inkább azt fájjaljuk, hogy a kétségkívül tiszta és felületi jelenségek miatt a népi kultúra mai reneszánszában, egyszerűsége útkeresésében csak a hagyományos előadás mellett szavaz. Az *Édesanyám rózsafája* tudományos értékű kiadvány, de közművelődési céllal is készült, segíteni kívánja a művészegyüttsek munkáját. Bizonyos, hogy gyakran szakítani fognak illatos, kedves rózsaszáláiból.

Vannak a magyar nyelvterületnek olyan archaikus vidékei, amelyek szerencsés módon korán a néprajzi érdeklődés központjába kerültek, és nemegyszer jobban ismerjük őket, mint más, különben nagy múltú tájakat. A moldvai csángókról például viszonylag többet tudunk, mint a székelyekről, ugyanígy a szlavóniai magyar falvakról is, mint a szomszédos Bácska magyarjairól. Mondani sem kell, hogy a néprajztudomány nem az ismereteket sokallja, hanem az aránytalanságokat törekszik kiegyenlíteni. Örömdetes dolog és egyfajta összegzésként fogható föl a jugoszláviai magyarság legismertebb néprajzi csoportjáról szóló kötet, a *Szlavóniai hétköznapiak* (Fórum, Újvidék; 1974.) *Penavin Olga* gyűjteményébe szerkesztette Kórogy, Szentlászló, Haraszi és Rétfalu néprajzi és helyismereti irodalmának legjavát.

Mintha halász-vadász ősmagyarok bújtak volna elő a Vuka, Dráva, Palocsa mocsaraiból. Ez az érzése támad az embernek, ha a könyv fényképmellékleteit nézegeti. A századfordulón készült felvételek, néhány újabbal kiegészítve, nagyjából azt láttak először napvilágot. A magyarság peremén élve, a szlavóniai magyarok évszázadok óta elszigetelten őrizték népi kultúráknak egy olyan régi rétegét, amelyet már másutt nem talált meg a néprajzi gyűjtés. Másik Moldvának is nevezhetnők a Dráva és a Száva közé eső területet, mert magyar lakosságának sorsa sok tekintet-

ben hasonlóan alakult. Bár igaz, hogy az ide irányuló újabb kivándorlás csak a 18. században indult meg a Dunántúlról és az Alföldről. Más a története az említett négy falunak, amelyek nem telepítvények, mert mostani helyükön élnek már a korai Árpád-kor óta. Egy nagy múltú, a magyar középkorban fontos szerepet játszó táj magyar lakosságának utolsó hírmondói.

A kötet ritkán használt néprajzi forráscsoport, a református presbiteri jegyzőkönyvek érdekes részleteivel kezdődik. Dokumentális hűséggel tárják eléink ezek a szövegek a 18—19. század fordulójának népeletét, elsősorban a paraszti erkölcs, szokás, viselkedés részleteit. Jól kapcsolódik hozzájuk egy 1830-as évekből származó lakodalomleírás. Ezután hosszú időbeli szünet következik Garay Ákos századeleji, felbecsülhetetlen értékű gyűjtéseiei. Majd Barta Katalin és Kiss Lajos néprajzi tanulmányai, Döme Dezső Izrael és B. Szabó György szociográfiai ihletettséggű írásai sorakoznak. Végül Penavin Olga „szótára” zárja a könyvet, amely azonban nem más, mint egy kis szlavóniai néprajzi lexikon. Mindez azt bizonyítja, hogy jó gondolat volt közzétenni a kéziratban és régi, nehezen hozzáférhető folyóiratokban az eddig elfeledésnek kitett írásokat.

Szemlélnkben különböző értékű és célú kiadványokat vettünk sorra. Tűnőben vannak a fehér foltok néprajzi térképünkön, de még nagyon sok van. Mindegyik könyv arról győz meg, hogy bár a népi kultúra emlékei napról napra halványodnak és visszahozhatatlanul eltűnnek, sok-sok érték vár ma is föltárára, fölfedezésre, hogy bekerülhessen a nemzeti művelődés vérkeringésébe. Cikkünk végére mindenképpen idekiváncozik egy friss, nagyszerű példa, a Magyar Rádió 1971. évi gyermekjáték és mondókapályázatának nemrég napvilágot látott gyűjteménye. (*Cinege, cinege, kismadár*... Összeállította Borsai Ilona és Kovács Ágnes. MRT—Minerva, 1975). A népköltészet valóban legősibb és legmélyebb rétegeinek egyikéből merít ez a könyv, a legkisebb gyerekeknek szóló pár szavas szövegek, egyszerű, mozdulatokkal kísért dallamok világából. Nem remélt gazdagságot és virulást tanúsít a 150 pályázó által beküldött 5000 dallam és szöveg. Lehet, hogy sokan megmosolyogják az olykor együgyűeknek tetsző darabokat, a tapsoltatókat, táncoltatókat, altatódalo-
kat, pacsit adókat, höcögtetőket, pedig valójában nem azok. Együttesen és folyamatban fontos részét alkotják a kisgyermek érzelmi nevelésének. „A beszéd — a köznapis beszéd is — rendkívüli fontos a világ megismerésével elfoglalt kisgyermeknek. Hogy derűs, kiegyensúlyozott, egészséges lesz-e, abban igen nagy szerepe van a rendszeres ápoláson kívül a szavaknak, azok közül is a szépen szóló, egymásra rímelő szavaknak, a dallamos — ha még oly egyszerű — mondókáknak is” — olvasható a kötet ajánlásában. A néphagyomány jobb és teljesebb megismerése a felnőtt társadalom számára, ahhoz, hogy kulturális értékeit igazabban és pontosabban becsülni tudja, éppúgy szükséges, mint a kisgyermeknek az anyanyelven hallott egyszerű szöveg és dallam. Ezért üdvözlünk minden újabb sikerült néprajzi kiadványt.

KÓSA LÁSZLÓ

A nagy nemzedék vallomása

MAROSI ILDIKÓ ÉS ERDÉLYI LAJOS KÖTETÉRŐL

Húsz író — hatvan éven felül: egy, a romániai magyarságénál népesebb közönség irodalmáról, szellemi életéről is sokat mondana ez a szám. Beszédes adat. Beszél egy népcsoport kultúrateremtő erejéről és fogékonyságáról, beszél egy korról, amely történelmi forgandóságában minden eddiginél jobban felelőssé tette az írástudókat